

ПОЛІТИЧНА МАНІПУЛЯЦІЯ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ КОНТЕКСТІ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ

POLITICAL MANIPULATION IN AN INTERDISCIPLINARY CONTEXT: MAIN APPROACHES

Вонсович С.Г.,

доктор політичних наук,

професор кафедри політології та філософії

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У статті автор аналізує окремі аспекти феномену політичної маніпуляції на міждисциплінарному рівні. Зазначається, що поява нових підходів зумовлюється турбулентністю змін у світовій політиці, зокрема формуванням нового світового порядку, загостренням протистояння між демократичними системами і автократіями, повномасштабною агресією росії (як ядерної держави і члена Ради Безпеки ООН) проти України у Європі, воєнними конфліктами в Африці і на Сході. Важливу роль у формуванні політичної маніпуляції у цьому процесі відіграють інформаційні інтервенції, ІПСО, мережева система, медіа. Встановлено, що політична маніпуляція дозволяє приховати справжні наміри політичного актора та створити сприятливі обставини для просування його позитивного іміджу, ідей та статусних позицій в демократичному конкурентному середовищі. Політичні маніпуляції в інституційному та змістовно-комунікаційному предметних контекстах виступають найважливішими меблї аспектами обраної тематики. Політико-філософська панорама сучасних політичних маніпуляцій набуває значення ціннісного аналізу предмету і напрямку маніпулювання. Смысловий аспект маніпуляції – зміни поведінки індивідів та груп – на сучасному етапі розкривається на основі фундаментальних цінностей прав людини, суспільного добробуту, гуманістичних орієнтирів, вимог державної політики модерного суспільства. У рамках політико-психологічної парадигми політична маніпуляція не розглядається як заборонена або табуована тема, оскільки маніпуляція – це властивість людського спілкування. З психологічної точки зору цілком об'єктивними та нормальними є спроби вплинути на іншу особу або групу осіб з метою досягнення своїх цілей. Зазначений підхід фіксує об'єктивний емпіричний матеріал, який вказує на наявність політичного маніпулювання як різновиду політичної діяльності в умовах ризикової політичної конкуренції та імперативного контексту ефективності політичного управління. Метою політичного маніпулювання в міждисциплінарному контексті є несанкціонований з боку реципієнта інформаційний вплив. За рахунок трансляції певних політичних повідомлень досягається певна дія або бездіяльність конкретних осіб або визначених верств населення (суспільства в цілому). Стимульно-реакційна модель політичної комунікації набуває значення в умовах сучасного інформаційного суспільства та загального опосередкованого сприйняття політичної реальності. Політологічний фаховий науковий пошук акцентує увагу на таких аспектах політичної маніпуляції, як роль та значення політико-комунікаційних практик у контексті завдань збереження демократичної моделі політичної системи. Для сучасних політологічних наукових розвідок важливим є руйнівний або творчий потенціал політичного маніпулювання. Відповідно існує потреба оцінки функціоналу політико-інституційного середовища в контексті запобігання політичним маніпуляціям, а також оцінки їх позитивного антикризового впливу.

Ключові слова: політична комунікація, політичні маніпуляції, політичні технології, політичний дискурс, міждисциплінарні підходи.

In this article, the author analyzes specific aspects of the phenomenon of political manipulation at an interdisciplinary level. It is noted that the emergence of new approaches is driven by the turbulence of changes in global politics, including the formation of a new world order, heightened confrontation between democratic systems and autocracies, and the full-scale aggression of Russia (as a nuclear state and a member of the UN Security Council) against Ukraine in Europe, as well as armed conflicts in Africa and the East. Information interventions, social media platforms, network systems, and traditional media play a crucial role in shaping political manipulation in this process. It is established that political manipulation allows concealing the true intentions of a political actor and creating favorable conditions for promoting their positive image, ideas, and status positions in a democratic competitive environment.

Political manipulations in institutional and content-communicative subject contexts emerge as crucial facets of the chosen theme. The politico-philosophical panorama of contemporary political manipulations gains significance through a values analysis of the subject and the direction of manipulation. The meaningful aspect of manipulation altering the behavior of individuals and groups reveals itself based on fundamental values such as human rights, societal well-being, humanistic orientations, and the requirements of the modern society's political policy. Within the framework of the politico-psychological paradigm, political manipulation is not considered a forbidden or taboo subject, as manipulation is an inherent aspect of human communication. From a psychological perspective, attempts to influence other individuals or groups with the aim of achieving one's goals are objectively and normally regarded as part of human interaction.

This approach is supported by empirical material, indicating the presence of political manipulation as a form of political activity in conditions of risky political competition and the imperative context of political management efficiency. The purpose of political manipulation in an interdisciplinary context is the unauthorized information impact on the part of the recipient. By transmitting specific political messages, a certain action or inaction of particular individuals or specific layers of the population (society as a whole) is achieved. The stimulus-response model of political communication gains significance in the conditions of contemporary information society and the general mediated perception of political reality. Political science research emphasizes aspects of political manipulation, such as the role and importance of political

communication practices in the context of preserving the democratic model of the political system. For contemporary political science inquiries, the destructive or creative potential of political manipulation is of great importance. Accordingly, there is a need to assess the functionality of the politico-institutional environment in the context of preventing political manipulations and evaluating their positive anti-crisis impact.

Key words: political communication, political manipulation, political technologies, political discourse, interdisciplinary approaches.

Постановка проблеми. У ХХІ ст. феномен політичної маніпуляції окреслюється різними підходами до його змісту. Поява нових підходів зумовлюється турбулентністю змін у світовій політиці, зокрема формуванням нового світового порядку, загостренням протистояння між демократичними системами і автократіями, повномасштабною агресією росії (як ядерної держави і члена Ради Безпеки ООН) проти України, воєнними конфліктами в Африці і на Сході. Важливу роль у цьому процесі відіграють інформаційні інтервенції, ПІСО, мережева система, медіа. Це особливо актуально в контексті дослідження феномена політичної маніпуляції в Інтернеті, враховуючи, що величезні маси людей і «фейків» є так чи інакше учасниками сучасної політичної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз теоретичних і практичних розробок політичної маніпуляції знаходить своє відображення в роботах класиків політичної думки Н. Макіавеллі, Г. Лебона, Х. Ортеги-і-Гассета, Г. Лассвела, оскільки ці автори, відповідно своєму часу, заклали основи у формування і розвиток ідей впливу на великі маси людей. З середини ХХ ст. у політичній науці з'являються перші роботи, присвячені власне вивченню політичної маніпуляції. Г. Шиллер у праці «Маніпулятори свідомістю» дав визначення політичного маніпулювання. Також важливий внесок у розвиток теорії маніпуляції зробили Г. Франк і Е. Шостром. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. з'являються нові підходи до вивчення політичної маніпуляції (Т. Дейк, Р. Броуді, Р. Ліфтон, Р. Чалдіні, Е. Аронсон). Серед українських дослідників, об'єктом наукової уваги яких є політична маніпуляція, можна виокремити роботи Г. Почепцова, Д. Мошак, Ф. Семенченка, О. Бойка, В. Заріцької, О. Коваль, О. Шевчука тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що феномен політичної маніпуляції є досить вивченим, у науковій і публіцистичній літературі мають місце спроби подальшого його осмислення, наукового розгляду його нових форм. Зокрема, залишається не достатньо вивченим міждисциплінарний контекст визначення маніпуляції. Цей контекст є важливим для теоретико-методологічного опрацювання політичної маніпуляції в широкому предметному полі сучасної політичної науки.

Формулювання цілей статті Мета дослідження полягає у розкритті специфіки політичної маніпуляції в рамках наукових досліджень соці-

ально-поведінкових наук та виокремлення особливостей щодо вивчення політичної маніпуляції у різних дисциплінарних контекстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціологічний підхід до визначення механізмів соціальної маніпуляції наголошує на звичних для сучасного суспільства практиках, які використовують цінності престижу, задоволення потреб, соціального успіху тощо. В умовах політичних змагань подібні цінності можуть стати основою для застосування стратегії переконування та зміни поведінки виборців. Українські науковці О. Романовська та Я. Драчук обґрунтовано зазначають, що «маніпулятивні технології в сфері моди та модного споживання застосовуються доволі часто, але вони не є виключно негативними, так як термін «маніпуляція» носить в більшості саме таке значення. Люди, піддаючись механізмам моди, отримують задоволення як від процесу, розглядаючи його як відпочинок, так і від результату – здійснення покупки чи приєднання до модної групи шляхом певних дій» [6, с. 58].

Сучасні вчені-психологи звертають увагу не на суспільне тло як чинник маніпулювання, а на внутрішні особливості світогляду людини. Окремі індивіди схильні до самоомани на основі власних уподобань та особливої суб'єктивної картини дійсності. При цьому суб'єкти політичного маніпулювання застосовують психотехніки, за допомогою яких змінюють поведінку об'єкта без його згоди та свідомого сприйняття. Такі явища сьогодні є масовими, вони становлять основу застосування маркетингового підходу до планування політичної діяльності в умовах жорсткої політичної конкуренції. Як «запобіжні» чинники науковці вказують на міркування моральності. Зокрема, Н. Гребінь відрізняє «маніпулятивний вплив від інших видів впливу за параметрами моральності, усвідомленості, критичності і соціальної автономності. Але ознака моральності є досить суперечливою» [1, с. 81].

Можливість цілеспрямованого маніпулювання великими групами людей з точки зору психології є доконаним фактом. Однак у міждисциплінарному контексті психологія натовпу є більш широким суспільним феноменом, який потребує уточнення з точки зору ідентифікації суб'єктів зміни поведінки, політичних цілей та завдань маніпулятивної діяльності. Дослідники стверджують, що «маніпулювати людиною найлегше у ситуації, коли вона перебуває у натовпі, адже всередині натовпу особливо потужно діють механізми вза-

емної навіюваності, емоційного зараження, несвідомого наслідування один одного. Зокрема, лідери культів досягають від своїх наслідувачів інтенсивного вираження почуттів та здатні маніпулювати ними, активізуючи паніку і страх» [1, с. 83].

Маніпуляція поведінкою натовпу з політичної точки зору є відносно локальною проблемою в розрізі політичних технологій та антикризового політичного менеджменту. Разом з тим, психологічні розробки акцентують увагу на важливому світоглядному аспекті дій маніпулятора, який порушує основи гуманістичної парадигми демократичної політики, створює умови для порушення прав людини та ігнорування її позицій і свободи волі. Можна погодитись з позицією Н. Гребіня щодо характерних ознак прихованого психологічного впливу: «ставлення до об'єкта маніпулювання як до засобу досягнення власних цілей; прагнення отримати односторонній вигравш; прихований характер впливу (самого факту впливу, його спрямованості – ціль впливу прямо не проголошується); використання психологічної вразливості; формування «штучних» потреб і мотивів для зміни поведінки в інтересах ініціатора маніпуляції; прагнення ввести партнера по взаємодії у певну залежність; створення ілюзії самостійності прийняття рішень та дій адресата маніпуляції» [1, с. 84].

Можливість маніпулювати людиною або змінювати поведінку значних верств населення є одним з аспектів сучасного політичного управління. Водночас у ціннісному та політико-культурному плані маніпулювання не є метою політичної діяльності, а лише її засобом. Дослідження з юридичної психології розкривають нормативно-правовий аспект маніпулювання, який тлумачить ігнорування волі об'єкта маніпулювання як певний злочин. Ці судження доповнюють технологічні та комунікаційні визначення політичного маніпулювання. В. Корольчук справедливо вважає, що «маніпуляція – це прихований вплив, факт якого не повинен бути усвідомлений об'єктом маніпуляції. Для досягнення успіху маніпуляція має залишатися непомітною. Успіх маніпуляції гарантовано, коли маніпульована особа вірить, що все, що робиться, є природним і невідворотним. Для маніпуляції потрібна фальшива дійсність, у якій її присутність не буде відчуватися» [2, с. 219].

У міждисциплінарному контексті «технологічна» площина маніпулювання визначає наявність певних процедур і технік впливу на поведінку людини. Для політичних досліджень важливо вивчати наслідки застосування подібних технік у більш широкому статистичному обсязі. В. Корольчук стверджує, що «природа маніпуляції полягає в подвійному впливові – поряд з відкритим повідомленням маніпулятор посиляє адресату «закодований» сигнал, сподіваючись на те, що цей

сигнал розбудить ті образи у свідомості адресата, які потрібні маніпулятору» [2, с. 219].

На прикладі маніпуляцій у злочинному світі розкривається технічна досконалість цілеспрямованого психологічного впливу. В політичному контексті навмисний (злочинний) маніпулятивний вплив є порівняно рідкісним явищем. Водночас поширеним явищем є спроби розкрити факт прихованих маніпуляцій з боку тих чи інших політиків або політичних сил. У цьому контексті юридичне визначення політичних маніпуляцій є цілком придатним для використання. Крім психологічного та юридичного підходів до вивчення природи політичної маніпуляції у міждисциплінарному контексті досить переконливими є результати мовних та культурологічних досліджень. Мова та мовленева діяльність відкривають простір для впливу на свідомість та діє або бездіяльність людей у рамках поширення текстових повідомлень. З політичної точки зору подібна діяльність є однією з найдавніших практик маніпулювання. Різноманіття форм мовної маніпуляції спонукає до думки про поширеність цих практик у суспільстві та звичний порядок використання для компетентного мовника-оратора. Для предметної сфери політики це означає широкий інструментарій для представлення політичної позиції навіть в абстрактних поняттях. За О. Кулаковою, «гіпостазування – одна із форм мовної маніпуляції, під якою розуміється приписування абстрактним поняттям, що відбивають лише певну якість культурного явища або процесу, самостійного існування» [3, с. 61].

Акцентування уваги на поширеності певних маніпуляцій, тим не менш, звертає увагу на мовну культуру як джерело обмежень та регулювання частоти та глибини маніпуляцій у тому чи іншому суспільстві. Моральні цінності, згідно з працями Юргена Габермаса й Нікласа Лумана, виступають одним з провідних обмежувачів масовості маніпулювання та його необмеженого застосування. У цьому плані варто погодитися з позицією О. Кулакової, яка вважає, що «вплив на етичні системи культури як фундаментальне джерело мовної маніпуляції пов'язаний з культуротворчою роллю мови. Ця роль полягає у фіксації і наданні прийнятної для спілкування форми досягнень людської діяльності в усіх її сферах, які завдяки мові набувають для людини форми реального існування. Головним інструментом при цьому є опора мови на систему цінностей. Однак говорити слід не про цінності взагалі, а про певні конкретні ціннісно-етичні системи мовної культури» [3, с. 62].

Крім морально-культурних чинників обмеження маніпулювання важливим є усвідомлення негативного значення політико-маніпулятивних дій з точки зору інтересів суспільства та стратегії публічного врядування. Сучасні дослідники державного управління А. Міхненко та М. Месюк

слушно зазначають, що «маніпуляція соціальним настроєм пов'язана з умисним спотворенням суті природи соціальних процесів, з домінуванням корпоративних інтересів тих або інших соціальних груп. Маніпуляція пов'язана передусім із деформаціями соціального настрою, його дестабілізацією. Можна сказати, що маніпулювання – це засіб спотворення соціального настрою. Воно можливе тільки під впливом владних структур, що здійснюють придушення духовного розвитку суспільства за певною схемою» [4, с. 6].

Сутність та глибина психологічної, управлінської та соціально-поведінкової маніпуляції на мовну культуру залежить від рівня свободи в суспільстві та здатності громадян зберігати раціонально-критичне та ініціативне ставлення до дій влади. В умовах демократії апологетичне сприйняття будь-якої позиції владного суб'єкта не є поширеним. Звідси як влада, так і громадянське суспільство можуть виступати рівноправними суб'єктами як маніпулювання, так і рівноправного діалогу. Як слушно стверджують А. Міхненко та М. Месюк, «перехід від діалогової комунікації до маніпуляції суспільною свідомістю є досить небезпечним деструктивним фактором у процесі розвитку громадянського суспільства, оскільки відбувається латентне перетворення громадянського суспільства в суспільство масове, яким набагато легше керувати» [4, с. 7].

Неможливість цілком оцінити значення політичних маніпуляцій у контексті морально-етичних настанов або ціннісного підходу змушує звертати увагу на політико-інституційні орієнтири та пояснення маніпулятивної діяльності. Українські науковці виправдано пов'язують маніпуляцію з «цілеспрямованою дією на певну особу для досягнення заздалегідь запланованих результатів. Роль і значення маніпуляції стали усвідомлюватися в результаті широкого використання політичних технологій і завдяки вивченню так званого «масового суспільства» і «масової свідомості» [4, с. 7].

Визначення ознак маніпулювання свідомістю та поведінкою є важливою процедурою для сучасних міждисциплінарних досліджень. Психологічна наука постулює думку про те, що соціально-психологічна маніпуляція на індивідуальному та груповому рівні є нормою міжособистісного спілкування. Для розуміння природи сучасної політичної маніпуляції це створює уявлення про масштаби та середовище маніпулятивної діяльності. Порівнюючи характеристики маніпуляції та інших видів впливу, можна виокремити наступні її ознаки: – маніпулятивний вплив не усвідомлюється реципієнтом (ця ознака відрізняє маніпуляцію від таких видів впливу, як переконування та санкціонування, але є спільною для зараження та навіювання); – низька можливість реципієнта критично аналізу-

вати інформацію (відмінність від переконування та санкціонування, спільність із зараженням та навіюванням); – обмежена свобода в прийнятті рішення (обмежена соціальна автономність) – ця ознака є спільною для всіх видів психологічного впливу, окрім переконування; – визнання змісту впливу морально прийнятним (характерно тільки для маніпуляції); – унеможливлення висловлення власної точки зору з боку людини, яка підпадає під вплив; – початкова розбіжність точки зору реципієнта з позицією комунікатора (властива всім видам впливу).

Загальнонаукове визначення маніпуляції на сучасному етапі концентрується на процесах зміни поведінки без участі об'єкта маніпуляцій. Тобто, без усвідомлення зовнішнього впливу. Це також вказує на механізми політичного маніпулювання, які є безособовими та зовнішніми для реципієнта політичної інформації. Згідно з позицією І. Погребняк, «маніпуляція – один із найцікавіших способів управління людською поведінкою та процесами комунікації в цілому, що виник тоді, коли перші люди розпочали спілкуватися між собою, і розвинувся із примітивного обману до справжнього мистецтва – мистецтва бути непомітним для об'єкта і, водночас, засобом досягнення поставленої мети» [5].

Міждисциплінарне тло політичних маніпуляцій у сучасному суспільстві дозволяє визначити цю діяльність як масову, звичну не лише для маніпуляторів, але й для об'єктів маніпуляції. Водночас для політологічного дослідження важливим є встановлення чинників успіху політичного маніпулювання в умовах політичної конкуренції. Це ставить питання про ефективність маніпулятивних технологій у політико-організаційному контексті.

Таким чином, розгляд політичних маніпуляцій як виключно «позаморального» явища розкриває позицію маніпулятора як чинника політики, який перебуває за межами встановлених у суспільстві правил політичної гри. Політико-філософська модель інтерпретації політичного маніпулювання акцентує увагу на неpubлічності та неприпустимості «ошукування» мас та ускладнення комунікаційних процесів за рахунок викривлення інформації. Водночас психологічні розвідки дають змогу зрозуміти, що маніпулювання є природним та апробованим аспектом суспільної діяльності, який в політичній сфері набуває удосконаленого та технологійного характеру.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, сучасні соціально – поведінкові, гуманітарні науки розглядають політичну маніпуляцію як девіантну форму політичної поведінки. Вона спотворює політичне світосприйняття, вводить в оману реципієнтів інформації, погіршує стан громадської думки, негативно впли-

ває на політичні рішення. Водночас, міждисциплінарне значення маніпулятивної діяльності у сфері політичної комунікації зазнає значних коректив на тлі інформаційно-комунікаційної (цифрової) революції. Зокрема, соціологічні підходи до оцінки політичного маніпулювання визначають негативне ставлення населення до подібних практик. У рамках в сучасної психології надається увага особистісним аспектам маніпулятивного впливу на поведінку індивідів і груп. Мовно-культурні міркування над проблемами політичної маніпуляції акцентують увагу на підміні понять та логічних викривлення змісту і сутності політичних повідомлень. Нормативно-правова традиція звертає

увагу на суперечності політико-маніпулятивної діяльності та законодавчого регулювання політичної комунікації. Спільними фокусним аспектом для міждисциплінарного розгляду явища є складність однозначного тлумачення політичної маніпуляції та можливість її інтерпретації у термінах постправди, ідеологічних та пропагандистських версій політичної дійсності. У цілому слід зазначити, що доцільним є вивчення дестабілізаційного потенціалу політичної маніпуляції як політико-комунікаційної діяльності та діяльності у рамках політичного управління. Ці аспекти можуть бути основою для подальших наукових розвідок у рамках проблеми, порушеної у цій статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гребінь Н. Зміст маніпуляції як різновиду прихованого психологічного впливу. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 21. С. 80–93.
2. Корольчук В. Маніпуляція з кримінологічної точки зору як один із засобів учинення злочинів. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 1. С. 218–226.
3. Кулакова О. Культурологічні аспекти мовно-комунікативних проблем маніпуляції свідомістю. *Культура України*. 2012. Вип. 39. С. 61–68.
4. Міхненко А., Месюк М. Владні інститути та громадянське суспільство: діалог чи маніпуляція суспільною свідомістю?. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. № 2. С. 5–12.
5. Погребняк І. Соціально-психологічні засади маніпуляції в рекламі. Синопис: текст, контекст, медіа. 2013. № 3–4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2013_3-4_12 (дата звернення: 11.06.2020).
6. Романовська О., Драчук Я. Механізми впливу та маніпуляція в моді. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 3. С. 56–60.